

TĂCERE, VORBESC ROMANII! BIJUTERIILE ÎN LITERATURA LATINĂ A SECOLELOR II–III AD.

Ana Cristina HAMAT

Abstract: The present paper continues the article published in 2016, signaling the presence of jewelry in the Latin literature from the IInd–IIIrd centuries of life for the Empire. From 2016 I was drawing attention to the role played by jewelry in the daily life in antiquity, reflected by literary or legal sources. The beginning of the second century brought many political, economic and social changes for the Empire, especially for jewelry. The relaxation of the society conventions, begun during the first century continued, reaching important changes regarding how they were wear and so the functionality of the jewelry. Authors like Appian, Florus, Artemidorus, Dio Cassius, Herodianus, Aulus Gellius, Tertullian, Clement from Alexandria and others wrote about this subject and about the influence of them regarding the women's life.

Keywords: Roman Empire, jewelry, latin literature, IInd–IIIrd centuries AD.

Articolul de față continuă un demers început în 2016, odată cu apariția unui studiu despre semnificarea bijuteriilor de către literatura latină a primului secol de viață al Imperiului¹. Atrăgeam atunci atenția asupra rolului jucat de bijuterii în viața cotidiană în antichitate, reflectat de către izvoarele literare sau juridice.

Începutul secolului al doilea a adus pentru Imperiu numeroase schimbări politice, economice și sociale. Schimbarea a început de la vârf, împărați precum Traian sau Hadrian au înțeles necesitatea acesteia pentru supraviețuirea statului. Relaxarea convențiilor societății, începută chiar pe parcursul primului secol, a continuat, ajungându-se la modificări importante în ceea ce privește portul și funcționalitatea bijuteriilor.

Cunoscut al împăratului Hadrian, Publius Annus Florus, publică *Epitome de T. Livio Bellorum omnium annorum DCC Libri duo*, sprijinind prin intermediul scrierii sale propaganda imperială. Deși se dorea o istorie patriotică care să reia drumul Romei de la întemeiere la dominația primului împărat, lucrarea nu a reușit decât să fie o palidă replică a mai vechii *Ab urbe condita*. Parcurgerea istoriei romane, oferă însă prilejul autorului de a pomeni bijuteriile, mai ales parcursul inelului², preluat în viziunea acestuia de la etrusci, înscriindu-se în linia generală a literaturii latine care promovează ideea că rădăcinile luxului se află dincolo de moralitatea Republicii, fie în lumea greacă fie în cea etruscă, explicație perpetuată și preluată probabil din opera lui Ovidius sauchiar Plinius³.

La mare căutare se afla acum și cartea lui Artemidoros. Ea trata un domeniu elocvent pentru mentalitatea omului antic și anume visele. Autorul este de părere că elementele visului sunt hotărâtoare sau mai bine spus profetice pentru cel care visează. De asemenea, tributar mentalității

¹ Hamat 2016, p. 821.

² Florus, *Epitome*, 1.1.5.

³ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

unei societăți împărțite pe clase sociale, încă foarte strictă, Artemidoros este de părere că este importantă condiția celui care visează pentru a decodifica mesajul visului. Dintre podoabe, primele pe care le-a tratat au fost coroanele. Coroana de aur anunța lucruri rele sclavilor, săracilor sau bolnavilor – aurul fiind comparat chiar cu moartea pentru acestea. Pentru cei bogați însă, acest vis aducea cu sine prevestiri bune⁴. Visele care conțin ca și element definitiv inelele, sunt decodificate în funcție de natura materialului. Astfel inelele de fier sau inelele de aur cu pietre scumpe atrăgeau după sine o acțiune benefică pentru cel care le visa, în timp ce cele de aur fără pietre prevestesc o acțiune fără câștig. Inele masive sunt semn bun, iar cele goale pe dinăuntru prezic uneltiri și înșelăciuni. Inelele de ambră galbenă și de fildeș nu sunt de folos decât pentru femei. De altfel ambra este un material folosit cu precădere pentru bijuteriile feminine datorită calităților materialului⁵. Importanța materialului pentru omul antic, precum și prețul ridicat au făcut din ambră un lux în Imperiul Roman, obiectele lucrate din acest material având o funcție apotropaică atât pentru cei vii cât și pentru cei morții. Obiectele de ambră depuse în mormânt reflectând de fapt și credința că ele reprezintă lacrimi veșnice pentru cel decedat⁶.

Salbele sau lăntișoarele, cerceii sau orice podoabă feminină care se pune la gât sunt aducătoare de bine pentru femei și puteau prezice apropierea unei căsătorii, copii sau bogăție. Pentru bărbați ele prevesteau opusul, adică înșelăciuni, afaceri proaste și uneltiri. Pierderea sau spargerea unei podoabe aflate la gât în vis, prevestește răul care va urma în viața purtătorului. Dacă bărbatul visează că pierde un inel de pe deget, atunci acest fapt este un semn de pierdere a unor oameni dragi și a prosperității în afaceri, chiar a pierderii vederii⁷.

Dintre toate tipurile de podoabe doar câteva se puteau purta și de către bărbați, fără a stârni indignare în rândul societății⁸. Printre acestea, cea mai uzitată este inelul. Portul inelului de aur la ofițerii este atestat de către Appian. Autorul relatează faptul că în timpul războaielor punico, tribunii erau deosebiți de soldații simpli în mulțimea de morți prin faptul că acestea purtau inel de aur spre deosebire de cei din urmă care aveau doar un inel de fier⁹. Acest drept a fost extins la soldați în timpul lui Septimius Severus¹⁰. De asemenea, într-un pasaj din *Digeste*, este menționat faptul că printre alții și femeile au dreptul să poarte inel de aur ca și marker social¹¹.

Ca o reminiscență a scrierilor acide ale lui Plinius și Seneca¹² și în același timp cu admirație pentru antichitate, Claudius Aemilianus în a sa *Varia Historia* relatează despre femeile din vechime care purtau cercei lungi și aveau fibule din aur și argint pentru aranjarea veșmintelor¹³.

Tot în secolul al doilea trăiește și creează Aulus Gellius, opera sa *Noctes Atticae*, este importantă din punctul de vedere al informațiilor diferite pe care le aduce spre știința cititorului. În mulțimea de lucruri pomenite de către autor, se află și informații despre inelele purtate de către preoți. Aflăm că *flamen dialis* nu putea purta decât un inel deschis, în felul acesta comunicarea lui cu zeii nu era întreruptă¹⁴. Prin urmare inelele cu capete deschise ar putea să conțină și o simbolistică religioasă pe lângă calitățile estetice, vizibile. El relatează și despre obiceiul romanilor de a purta inelul pe al patrulea deget de la mâna stânga, obicei preluat de la greci, în general

⁴ Artemidoros, *Cununi și coroane*, 1, 15, 77.

⁵ Plinius, *Naturalis Historia*, 37.11.

⁶ Causay 2012, p. 48.

⁷ Artemidoros, *Îmbrăcăminte și podoabe*, 2, 2,5.

⁸ Împodobitul excesiv era blamat oarecum de către societate, mai ales în ceea ce privește bărbații.

⁹ Appianus, *De bellis punicis*, 104.

¹⁰ Herodianus, *Imperatorum Romanorum*, 3, 8, 5; Aurelius Vopiscus, *Vita Aureliani*, 7.

¹¹ Ulpian, *Digeste*, 40. 10.4.

¹² Plinius, *Naturalis Historia*, 33.40; Seneca, *De beneficiis*, 7,9,4.

¹³ Claudius Aelianus, *Varia Historia*, I, I, 18.

¹⁴ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, IX, 15, 6.

văzut ca unul dintre efectele cuceririlor romane, ca de altfel multe altele în domeniul bijuteriilor și al luxului¹⁵. Motivul pentru această particularitate îl reprezintă credința romanilor despre faptul că de la acest deget un nerv pleacă direct spre inimă și prin urmare el trebuie onorat și scos în evidență¹⁶.

Opera lui Dio Cassius este mai mult decât utilă pentru bogăția de informații pe care o conține. Născut în secolul al II-lea, autorul își trăiește primii ani ai tinereții în lumina crepusculară a dinastiei Antoninilor. Omul de mai târziu, va fi profund marcat de acest asfințit și de urmările lui pentru Imperiu, iar judecățile de valoare ale tânărului senator surprind veridic esența vremurilor în care a trăit. Martor al începutului sfârșitului, Dio Cassius încearcă să găsească o soluție pentru timpurile în care trăiește. Ultimul secol de existență al Republicii, descris atât de plastic de autor, surprinde prin remarcile sarcastice la adresa luxului deja înstăpânit la Roma, dar și a ipocriziei societății romane¹⁷. Autorul pomenește despre sfaturile, traduse mai târziu în legi, ale lui Augustus. Acestea se refereau în mare la îmbrăcăminte și bijuterii, iar autorul remarcă că aceste percepțe morale nu se potrivesc deloc cu realitatea¹⁸. Amintește și el că portul inelului era rezervat în timpul Republicii doar pentru senatori și cavaleri. Pe de altă parte știm tot de la el despre prerogativa împăraților de a acorda dreptul de a purta inelul de aur – *ius annulivae* sau *ius annulorum*, de către diferite persoane între care chiar și libertzi, un exemplu celebru fiind cel al lui Augustus¹⁹.

Sigiliul imperial este amintit în folosință pentru împărații Augustus, Vespasian și Hadrian²⁰, dar și pentru Pompei²¹ înaintea lor.

Deși bijuteriile sunt pomenite relativ puțin în imensitatea de informații a lucrării, ele reușesc să creionează tendința a puterii de a controla societatea în toate compartimentele ei și de a le impune ca și marker vizual pentru toți locuitorii Imperiului.

În opera lui Tertullian, un adversar declarat al bijuteriilor – considerând că ele sunt marca unei societăți decadente și iubitoare de idoli, regăsim și anumite sfaturi de bun simț pentru primii creștini. El admite folosirea bijuteriilor în virtutea *vel divitiarum, vel natalium, vel retro dignitatum ratio*, prin urmare este conștient de faptul că schimbările bruște în imagine pot da de gol pe posesoare și pe familia acesteia în ceea ce privește schimbarea religiei²². Prin urmare, într-o anumită măsură, bijuteriile sunt tolerate de către primii creștini, în virtutea *preservamentorum uxoria*.

Ornamenta uxoria face parte din tradițiile romane care atingeau atât sfera personală a individului cât și relația acestuia cu societatea și modul în care acesta era perceput de către societate. Conform *ornamenta uxoria*, soția este imaginea familiei sale și a locului pe care aceasta îl ocupă în societate. Prin urmare unele femei de condiție bună ar fi putut păstra aceste tradiții și conform lor ar fi putut păstra o parte din bijuterii ca o dovadă a statutului pe care îl ocupau în societate – acesta fiind și un mod de a-și proteja familia în epoca persecuțiilor. Lipsa bijuteriilor ar fi putut stârni bănuiele, astfel că au fost păstrate sau cumpărate bijuterii care să respecte în același timp și condițiile noii religii a posesoarei²³.

¹⁵ Ovidiu, *Ars Amatoria*, 3.

¹⁶ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, X, 10, 1–2.

¹⁷ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 39, 37.

¹⁸ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 54, 16.

¹⁹ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 48, 45 și 53.30.

²⁰ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 51.3 și 66. 2; Spartian, *Vita Hadriani*, 26.7.

²¹ Dio Cassius, *Istoria Romană*, 42, 18.

²² Tertullian, *De cultu feminarum*, 2, 9: 4

²³ Kunst 2005; Hamat 2016a.

Și Clement din Alexandria accepta folosirea acestora, dar în anumite condiții. Mentalitatea primilor creștini este prin urmare, mult tributară mentalității păgâne, pentru acestea bijuteriile sunt reprezentantele decadentei societății în care trăiau. Pe de altă parte și pentru ei imaginea în fața societății contează, implicit faptul că trebuiau să se integreze în aceasta prin portul bijuteriilor. Acesta îi putea salva uneori de la moarte, bijuteriile puteau masca uneori adevărata religie a purtătorului. Astfel, percepțiile religioase destinate neamurilor au fost repede adaptate în așa fel încât diferențierea față de păgânism era în primul rând una morală-spirituală și nu neapărat una fizică. Adaptarea percepțelor Sf. Pavel la realitățile romane s-a petrecut probabil odată cu răspândirea creștinismului, posibil chiar cu secolul al II-lea. Această schimbare de situație față de primul secol este atestată și în opera lui Clement din Alexandria, care în lucrarea sa *Pedagogul* acceptă folosirea inelelor ca și sigilii și probabil ca simboluri de recunoaștere, recomandând chiar anumite imagini pentru a fi folosite²⁴, informație care consfințește o stare de fapt. Pe de o parte creștinismul fiind religie ilicită – creștinii erau nevoiți să se ascundă, iar pe de altă parte este atestată conviețuirea cu păgânismul în sensul cel puțin al unei minime influențări reciproce²⁵.

Secolul al III-lea aduce cu el, neliniștea internă și insecuritatea granițelor. Într-o societate care deja se clătina din temelii, opera lui Herodian face puțină lumină. Aflăm de la el că soldații devin foarte importanți pentru asigurarea supraviețuirii Imperiului și prin urmare vor primi dreptul de a purta inele de aur²⁶. Acordarea mai multor drepturi pentru soldați nu a făcut însă decât să întârzie inevitabilul.

Informații interesante despre prețurile metalelor prețioase le regăsim și în edictul lui Dioclețian cu prețuri maximale. *Edictum De Pretiis Rerum Venalium* a fost publicat în 301 și oferă câteva informații despre raportul de prețuri dintre materiile prime. Pe lângă acestea sunt fixate acum și salariile lucrătorilor, într-o încercare de reformă economică. Pentru o imagine cât mai bună asupra nivelului de trai avem următoarele prețuri, conform edictului:

mâncare.....	222
articole din piei și piele.....	87
cherestea și produse din lemn.....	94
textile și haine.....	385
produse din răchită și ierburi.....	32
produse cosmetice.....	53
metale prețioase.....	17
diverse.....	31
salarii generale.....	76
salariul lucrător calificat.....	13
lână.....	6 ²⁷

Acest pasaj este elocvent pentru situația în care se afla Imperiul. În vremurile grele, lucrurile de preț-așa cum sunt bijuteriile și produsele de lux, pierd din prețul inițial, la mai mare căutare fiind mâncarea.

Deși a încercat să-l înfrâneze, până la urmă legislația romană a trebuit să se recunoască învinsă în fața luxului cu care era obișnuită societatea. Prin urmare, dacă în primul secol al Imperiului

²⁴ *Pecetea de pe inelele voastre să fie un porumbel sau un pește sau o corabie împinsă de vânt favorabil sau o liră muzicală[...] sau o ancoră nautică[...] dacă inelul are gravat un pescar, să ne aducă aminte de apostol și de copiii sieși din apă* (Clement din Alexandria, *Pedagogul*, III, 59.2).

²⁵ Hamat 2016a, p. 55–56.

²⁶ Herodian, *Imperatorum Romanorum*, 3.8.5.

²⁷ Michell 1947, p. 6.

luxul bijuteriilor a ajuns să fie privit ca un drept pe care Roma și-l câștigase luptând în atâtea războaie, în cele două secole care au urmat luxul devine o constantă a societății, blamată sau luată ca atare. Astfel, cu toată subiectivitatea ei, literatura romană oferă o imagine duală setată în mentalul colectiv în ceea ce privește bijuteria. Pe de o parte, ea este exponenta decadenței, imaginea femeilor romane încărcate de bijuterii prețioase este imaginea femeilor care se împoțonează cu astfel de artificii și trădează căminul conjugal. Vremurile în care Roma nu era încă stăpâna lumii reprezintă idealul autorilor romani care văd în bogăția Imperiului, decăderea unui popor care odinioară era curat sufletește. Statutul femeii, vremurile și mentalitățile se schimbă și prin urmare și modul cum sunt privite bijuteriile. Exasperarea sau cel puțin tonul autoritar al autorilor prezentați mai sus vine de la neputința de a surprinde vremurile în schimbare.

Bibliografie

Appianus,

Appianus, *De bellis punicis*, în Lacus Curtius, <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Appian/home.html>.

Artemidoros,

Artemidoros, *Carte de tălmăcire a viselor*, trad. Mariana Băluță Skultety, Iași 2001.

Aulus Gellius, *Noctes Atticae*

Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, în Lacus Curtius, <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Gellius/home.html>.

Aurelius Vopiscus

Aurelius Vopiscus, *Vita Aureliani*, în *Historia Augusta*, <http://www.thelatinlibrary.com/sha.html>

Causay 2012

Causay F., *Ancient carved amber in the J. P. Getty Museum*, Los Angeles 2012.

Claudius Aelianus

Claudius Aelianus, *Varia Historia*, New York 1997.

Clement din Alexandria

Clement din Alexandria, *Pedagogul*, în *Clement Alexandrinul. Scrieri*, trad. D. Fecioru, București 1982.

Dio Cassius

Dio Cassius, *Istoria Romană*, vol. I–II, trad. A. Piatkowski, București 1973.

Florus

Florus, *Epitome*, în Lacus Curtius, <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Florus/Epitome/home.html>.

Hamat 2016

Hamat A. C., *Tăcere, vorbesc romanii! Bijuteriile în literatura latină din primul secol al Imperiului*, în *Arheovest* IV/2, 2016, p. 807–821.

Hamat 2016a

Hamat A. C., *Despre bijuterii, modă și creștinism în Dacia. Pietrele gravate asociate cu religia creștină*, în *BHAUT*, XV, 2016, p. 51–105.

Herodianus

Herodianus, *Imperatorum Romanorum*, în *Tertullian.org*, http://www.tertullian.org/fathers/herodian_06_book6.htm.

Kunst 2005

Christiane Kunst, *Ornamenta Uxoriam. Badges of rank or jewellery of roman wives*, în *The Medieval History Journal*, 8, 1, p. 127–142.

Michell 1947

Michell H., *The Edict of Diocletian: A Study of Price Fixing in the Roman Empire*, în T.C.J.E.P.S, 13, 1, p. 1–12.

Ovidiu, *Ars Amatoria*,

Publius Ovidius Naso, *Ars Amatoria*, În: *Heroide. Amoruri. Arta Iubirii, Remediile Iubirii. Cosmetice*, traducere Maria Valeria Petrescu, București 1977.

Plinius, *Naturalis Historia*,

Plinius, *Naturalis Historia*, trad. Ioana Costa și Tudor Dinu, vol VI, Iași 2004.

Seneca, *De beneficiis*,

Lucius Annaeus Seneca, *De Beneficiis*, în The Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/sen.html>

Tertullian, *De cultu feminarum*

Tertullian, *De cultu feminarum*, în Ante – Nicene Fathers, 4, ed. P. Schaff, Grand Rapids 1885.

Ulpian, *Digeste*,

Ulpian, *Digestae*, în The Roman Law Library. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>.

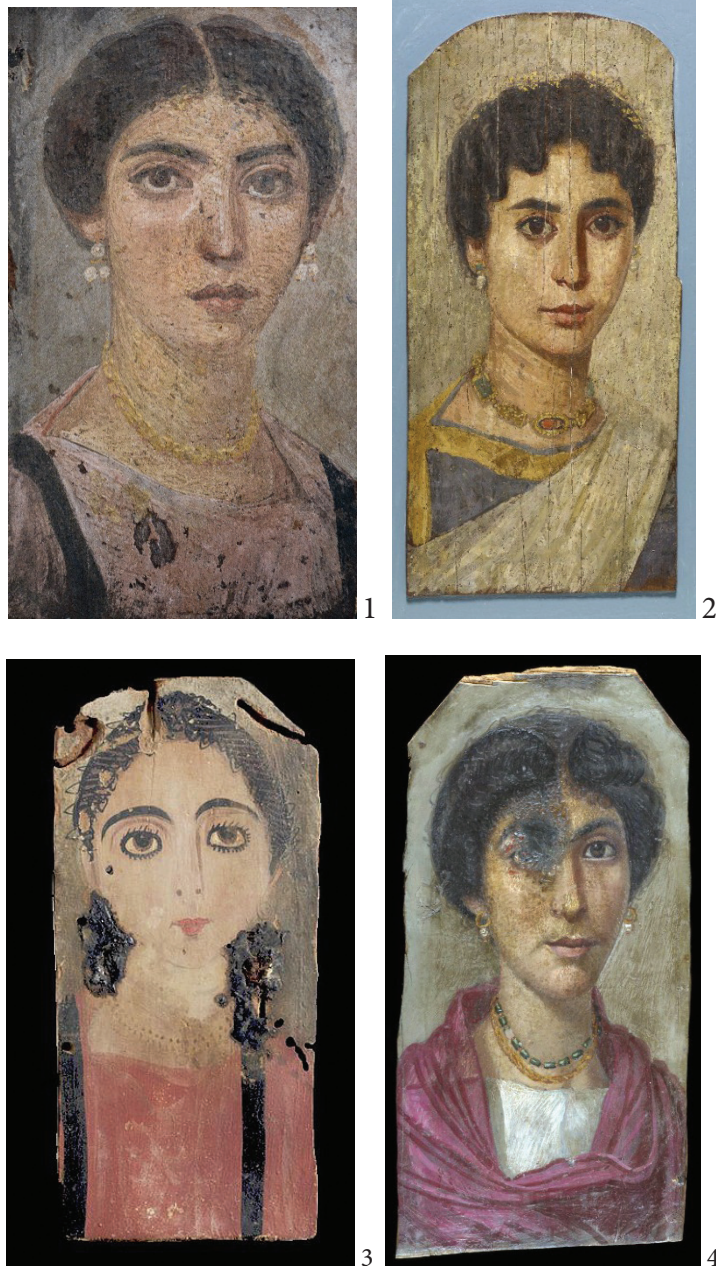

Fig. 1. Portret funerar descoperit la Fayum (cca.120–150), aflat în prezent la Liebieghaus, Frankfurt am Main, *apud* [https://commons.wikimedia.org/wiki/Fayum_mummy_portraits#/media/File:Mummy_portrait_of_a_woman,_AD_120150,_Roman_Egypt,_wax_encaustic_painting_on_sycamore_wood,_Liebieghaus,_Frankfurt_am_Main_\(23365366636\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Fayum_mummy_portraits#/media/File:Mummy_portrait_of_a_woman,_AD_120150,_Roman_Egypt,_wax_encaustic_painting_on_sycamore_wood,_Liebieghaus,_Frankfurt_am_Main_(23365366636).jpg); Fig. 2. Portret funerar descoperit la Fayum (cca.160–170), aflat în prezent la British Museum, *apud* https://commons.wikimedia.org/wiki/Fayum_mummy_portraits#/media/File:Fayum_portrait_BM_EA_65346.jpg; Fig. 3 Portret funerar descoperit la Fayum (sec. IV), aflat în prezent în colecție particulară, *apud* [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_private_collections#/media/File:Fayum_mummy_portrait_male_\(mid_4th_century\),_Sotheby's.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_private_collections#/media/File:Fayum_mummy_portrait_male_(mid_4th_century),_Sotheby's.jpg); Fig. 4 Portret funerar descoperit la Fayum (cca. 160–180), aflat în prezent în colecția British Museum, *apud* [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_British_Museum#/media/File:Fayum_mummy_portrait_\(160-180_AD\)_British_museum,_EA74710.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fayum_mummy_portraits_in_the_British_Museum#/media/File:Fayum_mummy_portrait_(160-180_AD)_British_museum,_EA74710.jpg).